

I-IV- SINF O‘QUVCHILARIDA MILLIY TAFAKKURNI O‘STIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

N.A. Hazratova

Buxoro davlat Pedagogika instituti
musiqa ta’limi kafedrası II- bosqich magistri

F.G. Nurullayev

Buxoro davlat universiteti dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxsni rivojlantirish, tarbiyalash va shakllantirish - bu insonning jismonan, aqlan ma’naviy tomondan kamolga yetish jarayonidir. Bu jarayonning o‘ziga xos obektiv va sub’ektiv tomonlari hamda I-IV- sinf o‘quvchilarida milliy tafakkurni o‘stirishning pedagogik imkoniyatlarida musiqiy ta’lim-tarbiyaning o‘rni yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: shaxs, jamiyat, tafakkur, faoliyat, muloqot, shaxs, qobiliyat, bilim, malaka, tasavvur, musiqa, tovush, obraz, g‘oya, san’at.

Shaxsni rivojlantirish, tarbiyalash va shakllantirish - bu insonning jismonan, aqlan ma’naviy tomondan kamolga yetish jarayonidir. Bu jarayonning o‘ziga xos obektiv va sub’ektiv tomonlari mavjud.

Musiqa madaniy hayotimizda keng o‘rin tutgan va inson shaxsiyatining shakllanishida muhim rol o‘ynaydigan san’at turidir. Eramizdan oldingi IV asrdanoq grek faylasufi Platon shunday degan edi: «Eng katta tarbiyaviy omil musiqiy san’atda emasmikan, zeroki, ritm va garmoniya hammadan ko‘proq shu vaqtda qalbgacha chuqur yo‘l topadi va salobat baxsh etib, uni ko‘rkam qiladiki, agar tarbiya to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan bo‘lsa, aks xolda uning teskarisi bo‘lib chiqadi. Uning shogirdi Aristotel (Aflotun) komil ishonch bilan mazkur fikrni quvvatlaydi. «Musiqa kishi ruxining ahloqiy tomoniga ma’lum darajada ta’sir etadi, bas shunday ekan, u yoshlarning tarbiyasiga, ta’sir etadi.» Milliy madaniyatimiz bobokaloni Abu-Nasr Al-Forobiy esa musiqaning shaxs shakllanishiga aniq ta’sirini quyidagicha bayon etadi: «Bu fan (ya’ni musiqa D.O) shu ma’noda foydaliki, kimning fe’l atvori muvozanatni yo‘qotgan bo‘lsa, tartibga keltiradi, kamol topmaganlarni kamolotga yetkazadi va muvozanatda bo‘lganlarning muvozanatini saqlaydi. Bu fan tanning sog‘ligi uchun ham foydalidir.»

Musiqa inson ruhi va aqliy rivojiga bebaho ta’sir o‘tkazadi. Ch.Darvin umrining oxirlarida quvvai xofizasi (xotirasi) va fikrlash qobiliyatining pasayishidan shikoyat qilib yozadi: «Agar menga ikkinchi bor dunyoga kelish nasib bo‘lganda edi, endigi hayotimda loaqal haftada bir marta bo‘lsa ham, bir necha she’r o‘qishni o‘zimga qoida qilib olardim.» Shu bois o‘quvchilarda inson ma’naviy madaniyatining tarkibiy qismi bo‘lgan musiqa madaniyatini tarbiyalash musiqa tarbiyasining bosh maqsadi bo‘lib turadi.

Aqliy va jismoniy rivojlanishning garmonik qo‘shilishiga ahloqiy soflik, san’atga va hayotga estetik munosabat - shaxsning to‘laqonli kamolga yetishida muhim shartlardir. Bu olijanob maqsadga erishishda to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan bolalar musiqa tarbiyasi katta ahamiyatga egadir.

Bolalar qobiliyati aktiv musiqa faoliyati davomida rivojlanib boradi. Qobiliyatlar deganda insonning kerakli ko'nikma, malaka, ilmlarni olishi va uni amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llay olishga qaratilgan psixologik xususiyatlari tushuniladi.

Ma'lum bir faoliyat turiga bo'lgan qobiliyat. Nerv sistemasining (tizim)analizatorlari sezgirligi, kuchi,nerv jarayonlarining harakatlanganligi, muvozanatlashganligi kabi omillar asosida rivojlanadi. Masalan: bir sinfda o'qiyotgan ikkita o'quvchiga o'qituvchi bir xil asar sh'erni etyudini beradi. Lekin o'quvchilardan biri etyudni bir xaftadan keyinroq, yana biri darhol chaqqon, tez o'lashtira boshlaydi. Boshqa o'quvchi esa bu ishni bir oy o'tganda ham bajara olmaydi va ko'p xatolar qiladi. Muvaffaqiyatga erishishdagi bu farqni xoxlagan bir pedagog ana shunday holatlarda o'quvchilardagi qobiliyatlar darajasiga bog'laydi.

Tug'ma qobiliyatlarning irsiy berilishi, masalan: tibbiyot ilmida va unga muvofiq pedagogikada ham alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, ichkilikbozlikka berilgan ayrim oilalardagi bolalarda ba'zi bir irsiy ko'chib o'tadigan ruhiy kasalliklarga chalinish hollari uchraydi. Sog'lom kishilar farzandlarida aqliy faoliyat darajasi va sifati yuqori bo'lishi kuzatiladi. Jismoniy va ruhiy sog'lom bo'lgan kishilarda ma'lumotlilik hamda bilish jarayonlarining rivojlanishi ko'p jihatdan ular qanday sharoitda o'qitilayotganligi yoki qanday sharoitga qo'yilganligi bilan belgilanadi.

Bizning talim-tarbiya tizimimiz hamma o'quvchilar uchun bir xil imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga har bir kishida mavjud bo'lgan iqtidor, qobiliyatni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratishga qaratiladi, o'quvchilarga ularning individual o'ziga xosliklarini hisobga olgan xolda tabaqalashtirilgan holda yondashuvni inkor etmaydi. Qobiliyatlar namoyon b'lishi uchun esa uning egasi ko'p mehnat qilishiga to'g'ri keladi .

Xalqimizda «Qush uyasida ko'rganini qiladi» degan maqol bor. Har bir bola birinchi tarbiyani o'z ota-onasidan, oila a'zolaridan, o'z atrofidagi yaqin kishilardan oladi. Oiladagi ijobiy muhit, oila a'zolarining o'zaro munosabatlari, bir-biriga bo'lgan hurmat va e'tibor, mehribonlik, o'zaro yordam va ularning musiqa bo'lgan munosabatlarini bolalarda dastlabki tushuncha va ko'nikmalarining rivojlanib borishida asosiy o'rin tutadi. Bolalar shaxsi uning faoliyati jarayonida tarkib topdi. Zotan, o'quvchining faoliyati juda maroqii, o'ziga xos go'zal va shakl jihatidan rang-barangdir. Bu xil fazilatlar bolalarga xos bo'lgan doimiy extiyojga aylangandagina ulardagi faollik yanada ortadi.

Maroqli va ma'naviy zavq beruvchi ana shu go'zal tuyg'u bolalar va o'quvchilarning ayniqsa, nafosat tarbiyasiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Binobarin, bolada namoyon bo'ladigan ilmiy badiiy-estetik tarbiya muhim ma'naviy go'zallikka puxta, zamin hozirlaydi.

Bolalar yoshlik xususiyatlarini e'tiborga olib uni ilk yoshidan tashkil qilish va yo'naltirish - pedagog vazifasidir. Aks xolda bola rivojlanishida orqada qolish seziladi. Misol uchun bolalarni ilk yoshida musiqaviy tovushlarning balandligi bo'yicha ajratib borishga o'rgatilmasa u yetti yoshida bu vazifalarni uddalay olmaydi.

Musiqaviy rivojlanishning muhim xususiyatlari quyidagilardir:

-eshitish sezgisi, musiqaviy eshitish qobiliyati;

-har xil xarakterdagi musiqalarga emotsional munosabatning sifati va darajasi;

Qo'shiq kuylashda, musiqaviy ritmik harakatlar bajarishda oddiy ko'nikmalar hosil qilish.

Bolalar hayotining 1-yili: Ruxshunoslar (psixologlar) bolalarda eshitish- sezish erta uyg'onishini ta'kidlaydilar. A.A.Lyublinskaya malumotlariga ko'ra bola hayotining 10-12 kunida tovushlarga munosabat seziladi.

2 oylik bola ovozga, skripka tovushlariga quloq solib tinchib qoladi.

4-5 oyiik bolalar ovoz kelayotgan manbani izlaydilar. Qo'shiq kuylayotgan ovozga quloq tutadilar. To'g'ri rivojlanayotgan bola birinchi oylardan boshlab musiqa xarakteriga kompleks jonlanish munosabatida bo'ladilar, ya'ni ular quvonadilar yoki tinchib qoladilar. Bola hayotining birinchi yili oxiriga borib kattalar qo'shig'iga g'uvillash bilan jo'r bo'lishga harakat qiladilar.

Bola hayotining 2-yili: Bolalar musiqa tinglashda yorqin emotsional munosabat quvnoq jonlanish yoki muloyim kayfiyat bildiradilar. Bola baland va past tovushlarni, qattiq va sekin yangrash, xatto tembr ishlarini ham ajratadi. (Metallofon yoki barabanda ijro qilinayotir) Birinchi marta ongli ravishda qo'shiqchilik intonatsiyalari hosil bo'ladi. U kattalar qo'shig'iga jo'r bo'lib qo'shiqning oxirgi jumlarini takrorlaydi, u oddiy harakatlar chapak, oyoq taqillatishi, musiqa ostida aylanishlarini bajarishi mumkin.

Bola hayotining 3va 4 yili: Bolalarda sezgirlik, jismlarning har xil xususiyatlarini ajratish, shu jumladan musiqaviy kabi xususiyatlar ham rivojlanadi. Shuningdek, musiqaviy sezgirlikning individual rivojlanishi kuzatiladi. Misol uchun bolalar oddiy qo'shiqlarni aniq kuylashlari mumkin. Bu davr yana bolalarning mustaqil harakat qilishga intilishi bilan xarakterlanadi. Bolalarda aktiv harakat qilishga intilish, musiqa bilan shugullanishga qiziqishi ortadi. 4 yoshli bolalar kattalarning ozroq yordami bilan kichik ashulalarni mustaqil kuylashlari mumkin, ular har xil harakatlarni biladilar va uni ma'lum darajada mustaqil ishlata oladilar.

Bola hayotining 5 yili: Bu davr ularning aktiv qiziqqonligi bilan xarakterlanadi. Bu davr nimaga? Nima uchun? - degan savollar davridir.

Ular kuzatuvchan bo'lib musiqaning quvnoq, shodiyona, tinch xarakterini, tovushlar baland-pastligini, p'esalarning birinchi qismi tez ikkinchi qismi sekin ekanligini, kuy qaysi asbobda ijro qilinayotganligini (royal, skripka, bayan) aniqlay oladi.

Bola oldiga qo'yilayotgan talablarni to'g'ri tushunish. Tovush bu davrda jarangdor, harakatchan xususiyatga ega bo'ladi. Ovoz intonatsiyasi ancha turg'unlasnadi, lekin doimo kattalar yordamiga muxtoj bo'ladi. Harakatning asosiy turlari - yurish, chopish, sakrashlarni egallash bolalarga bu harakat turlarini o'yin, raqslarda qo'llash imkonini beradi.

Bola hayotining 6-7 yillari: Bu davr bolalarni maktabga tayyorlash davridir. Bog'chada olingan musiqaviy ta'asurotlar, bilimlar ta'sirida bolalar musiqa asarlariga xarakteristika berish uning ifoda vositalarini tahlil qilishlari musiqada ifodalangan har xil kayfiyatlarni sezishlari mumkin. Bola musiqaviy obrazlarni butunligicha qabul qilish qobiliyatiga ega b'ladi. Bu esa tevarak-atrofga estetik munosabatni tarbiyalashga katla yordam beradi. 6-7 yoshli bolalarda ovoz apparati yanada rivojlanadi. Ovozda kuychanlik, jarangdorlik paydo bo'ladi. Qo'shiq, raqs va o'yinlar mustaqil ravishda ijro qilinadi. Musiqaviy qiziqish va qobiliyatlar yorqinroq namoyon bo'ladi.

Birinchi sinf: Birinchi sinfda musiqa darslarining maqsadi va vazifalari bolalarning psixologik-fiziologik xususiyatlari va musiqaviy-o'quv xususiyatlarining darajasiga asoslanib belgilanadi. Notagacha bo'lgan davr, bolalar cholg'u asbobida jo'r bo'lish, musiqali ritmik harakatlar bajarish, bu sinfda amalga oshirilishi lozim bo'lgan barcha

maqsadlar musiqa tarbiyasining bosh mezoni o'quvchilar ma'naviy boyligining tarkibiy qismi bo'lgan musiqiy madaniyatini shakllantirishga qaratiladi. Birinchi sinfda musiqa ta'limotining poydevori ko'riladi. Birinchi sinfdan boshlab o'quvchilarning ovoz diapazonini aniqlash va uni kengaytirib borishga alohida e'tibor berish lozim. Boshlang'ich sinflarda ko'pgina o'quvchilarning ovoz diapazoni, birinchi oktava «lya» dan yuqoriga o'tmaydi. Zero, dasturdagi qo'shiqlarning diapazoni birinchi oktava «do» dan uchinchi oktava «do» gacha ko'tariladi. Natijada, o'quvchilar qo'shiqni bu pardalarda mutlaqo noto'g'ri ijro etadilar yoki umuman ayta olmaydilar. Shu tufayli o'quvchilarni ikki ovozga ajratish ya'ni ovozi yuqori pardalarga ko'tarilmaydigan o'quvchilar jim eshitishlari qolganlari kuylashi talab qilinadi. Shuningdek, ovozga ajratish o'quvchilarga qo'shiq o'rgatishda qo'l keladi. Har bir ovoz guruhining alohida kuylanishi o'quvchilarni ko'p ovozlikka tayyorlab boradi va ularda mustaqillik hissini tarbiyalaydi.

Ikkinchi sinf: Ikkinchi sinf o'quvchilari o'zlarining psixologik-fiziologik xarakteriga ko'ra: birinchi sinf o'quvchilariga o'xshash bo'ladi. Qo'shiq, raqs, marsh janrlarining musiqiy xususiyatlariga qarab farqlash kabi birinchi sinfda olingan tushunchalar bilimlarga aylanadi. Vokal-xor ishiga e'tibor kuchayadi, o'qituvchi ovoziga va cholg'u tayanib o'quvchilarni ikki guruhga bo'lib, kuyning bir jumlasini ketma-ket ijro etishdan ikki ovozlik hosil qilib qo'hiqlar

o'rgatadi. Do -Re diapazonidagi bir va ikki ovozli qo'shiqlar kuylatiladi. Musiqa xarakteri va janr ifodalarini anglash va tasvirlashda musiqali-ritmik harakatlardan va bolalar cholg'u asboblari keng foydalaniladi, shuningdek, o'zbek xalq ashulalari va cholg'u asboblari, kompozitorlar ijodi bilan tanishtiriladi.

Uchinchi sinf: Uchinchi sinf o'quvchilari o'zlarining psixologik xarakteriga ko'ra 1-2 sihlardan ancha farq qiladi. Ikkinchi sinfda olingan bilim va malakalar musiqa qonuniyatlariga doir yanada aniqroq nazariy bilimlarga aylanadi. Ularning diqqat- e'tiborlari turg'un, nutqi ravon bo'ladi, ovoz apparatlari shakllangan ikki ovozli asarlarni (o'quvchilar do -re (mi) diapazonidagi bir ovozli va ikki ovozli qo'shiq elementlari bo'lgan asarlarni kuyladilar) kuylash malakasiga ega bo'ladilar. Musiqa darsiga qiziqishlari yanada ortib boradi.

To'rtinchi sinf: To'rtinchi sinfda o'quvchilar psixologik jihatdan hayotiy tajribaga boy, fanlarga qiziquvchan bo'ladilar. Diqqat e'tibori turg'un, jiddiy bo'lgan masalalar ustida fikrlash, xajmi jihatidan kattaroq bo'lgan musiqani ham eshitishga qodir bo'ladilar. Taqqoslash, izlanish jarayonida ikki ovozli qo'shiqlardan jo'rsiz-a'capella asarlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Musiqa tinglash jarayonida o'zbek xalq musiqasi va uning ijtimoiy-tarixiy ahamiyati, o'zbek xalq musiqasining qardosh xalqlar musiqasi bilan yaqinligi va o'xshashligi haqida ma'lumot berish lozim. Bundan tashqari to'garaklarga jalb etish, yakkaxon dastalar (ansambl) tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Shaxsni musiqa yordamida tarbiyalashda asosiy vazifa, ularga o'zbek musiqasining butun rivojlanish tarixi davomida to'plangan barcha musiqa madaniyati boyligini yetkazish, ular onggiga singdirish lozim. Zotan, shu jarayonda milliy asoslar kichik yoshdagi bolalarning musiqiy qobiliyatlarini o'stirishda tabiiy va qulay zamin hisoblanadi

Xalq musiqa san'ati o'zining tuzilishi va ijrochilik uslubi bilan ikki turga bo'linadi. Ommaviy xalq kuy va qo'shiqlari birinchi turga moyil deb hisoblanadi. Bu janrlar shuning uchun ham ommaviy deb ataladiki, ular sodda va ijroda qulay bo'lganligi sababli, har bir

xoxlovchi biror ustozidan maxsus ta'lim olmasa-da, ularni to'y-xasham, bayramlar va boshqa marosimlarda ijrochilarga qo'shilib, o'rganib ketadi. Natijada ommaviy janrlarning ijrochilari xalq orasida ko'pchilikni tashkil etadi. Og'zaki an'anadagi ustozona musiqasi janrlarini esa osonlikcha o'rganib ijro etish qiyin. Chunki ularning tuzilishi murakkab bo'lib, katta avjlar va murakkab ritm-usullardan iboratdir. Shu bois professional musiqani ijro etish uchun boy tajriba, yuksak ijrochilik mahoratiga, jarangdor va keng diapazonli ovozga ega bo'lish lozim. Ayniqsa, ularni ijro etish jarayonida qochirim va nola kabi ijrochilik ifodalarni qo'llash lozim bo'ladi, u yuksak mahorat talab etadi. Shuning uchun professional musiqa janrlariga oid bo'lgan ashula, katta ashula, epik dostonlar va maqomlarni ijro etish maktabini o'rganish uchun yetuk ustoz- san'atkorlardan yillar davomida saboq olish bo'ladi.

O'tgan asrlarda musiqa amaliyotimizda nota yozuvi deyarli qo'llanmaganligi sababli xalq musiqasi ogzaki tarzda avloddan avlodga o'tib keladi. Musiqa madaniyatimizni rivojlantirishda va uni avloddan-avlodga meros qoldirishda xalq musiqasi san'ati ustalarining xizmatlari benihoya kattadir. Xalq musiqasini mukammal bilgan, ularni yuksak mahorat bilan ijro etgan va yangi kuy, qo'shiqlar yaratib musiqamizni yanada boyitgan har bir bastakor, mashshoq va honanda xalqimizning katta hurmatiga sazovor bo'lgan. Ularni xalq «Usta», «Xofiz», «Mehtar» kabi yuksak unvonlar bilan ardoqlagan.

Respublikamizda xalq hurmatiga sazovor bo'lgan ashulachilarga «O'zbekiston xalq hofizi» degan faxriy unvon berilishi ham shu boisdandir. Xalqimiz orasida mashhur bo'lgan atoqli san'atkorlarimiz juda ko'p. Ota G'iyos Abdugani, Ota Jalol Nosirov, Domla Xalim Ibodov, Mulla To'ychi Toshmuhammedov, Xoji Abdulaziz Abdurasulov, Yunus Rajabiy, Shoraxim Shoumarov, Leyi Bobojanov, Usta Shodi Azizov, Matpano Xudoyberganov, Madraxim Yoqubov (Sheroziy), Matyoqub Harratov shular jumlasidandir.

Mustaqil o'zbekistonda yangi jamiyat qurish ishi keng avj olgan hozirgi davrda yosh avlodni har tomonlama kamol toptirish, ularning Vatanga bo'lgan mehr-muhabbatini oshirish, ma'naviy kamol toptirish, ma'naviy-siyosiy ongini o'stirish va estetik-axloqiy tarbiya borasida san'at, xususan musiqa san'ati o'zining ta'sir kuchi bilan nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Zero u eng qadimiy, ayni chog'da zamonaviy va xalqning sevimli san'ati hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Nurullayev F.G. Bolalarning musiqiy ta'limi. O'quv qo'llanma. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2021-yil 1-martdagi 110 – sonli buyrug'iga asosan. Ro'yxat olish raqami 110 -123.
2. Nurullaev F.G. The role of folklore in the raising of children // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020 Part III. ISSN 2056-5852.
3. Азимов Б. Нравственное воспитание молодежи средствами народной музыки. ...дис.канд.п.н.-Т., 1991. -16 с.
4. Жанайдаров Ж. Патриотическое и интернациональное воспитание учащиеся молодежи средствами музыки. Автореф. ...дис.канд.пед.наук. -Т., 1991. -18 с.

5. Nurullayev F.G. Uzluksiz ta'lim tizimida Buxoro folklor qo'shiqlarini o'rgatishning o'rni va ahamiyati// O'zbekiston Milliy Universiteti xabarleri, Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2021-yil 6-son.- Toshkent. B.177-186.

6. Nurullayev F.G. Ommaviy madaniyatni yoshlar tarbiyasiga ta'siri// "Ta'lim jarayonida salomatlikni muhofaza qiluvchi muhitni yaratishning pedagogik xususiyatlari" Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. -Buxoro, 2016. -B.267-270.

